

Neccariyye Mezhebi Hakkında Bazı Mülâhazalar

İbrahim Hakkı İNAL*

Özet

Bu makalede, ana hatlarıyla Neccariyye mezhebi ele alınmaktadır. Huseyn b. Muhammad en-Neccar tarafından kurulan Neccariyye Mezhebi, halife Memun döneminde etkili olmuş bir itikadi mezheptir. Huseyniyye olarak da isimlendirilen Neccariyye Mezhebi; Zaferaniyye, Burğusiyye, Müstedrike gibi alt gruplara ayrılmıştır. Klasik Mezhepler Tarihi müellifleri, eserlerinde Neccarîlerin birçok mezheple ortak görüşü savduklarına ve eklektik bir yapı arz ettiklerine işaret etmişlerdir. Neccarîler imanın tarifi, Allah'ın ahirette görülmesi/Ru'yetullah, kader, halku'l-Kur'an gibi konularda, özellikle de Allah'ın sıfatları meselesinde, özgün fikirler ortaya koymuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin b. Neccar, Neccariyye, Hüseyniyye, Allah'ın sıfatları, imanın tarifi, kader

Abstract: Some Reflections On The Najjariyya

In this article, main aspects of the Najjariyye are delat with. Founded by Husain b. Muhammad an-Najjar, Najjariyya was one of the active religious groups in the reign of Abbasid caliph al-Ma'mun. Also known as al-Husainiyya, al-Najjariyya were divided into three sub-sects: Za'farâniyya, Burghuthiyya and Mustadrika. For the heresiographers, Najjarites are in line with many different religious groups related to various subjects of the Islamic Theology. They put forward unique ideas on the theological issues of the definition of *imân*, beatific vision of God in the Hereafter, predestination, and especially the attributes of God.

Keywords: Husain b. Najjar, Najjariyya, Husainiyya, the attributes of God, the definition of faith.

* Yrd. Doç. Dr. Harran Ü. İlahiyat Fak. İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.
ibrahiminal@gmail.com

Mezhepler Tarihi alanında yapılan çalışmalarda genellikle Şia, Mu'tezile, Hâvâric, Sünnilik gibi büyük ölçekli mezhepler üzerine yoğunlaştığı, buna mukabil Cehmiyye, Neccariyye, Kerramiyye, Küllabiyye gibi, bazen bağımsız bir mezhep olarak bazen de ana mezheplerden birinin alt-mezhebi olarak telakki edilen grupların ihmal edildiği görülmektedir. Hâlbuki bahsedilen bu mezheplerin bir kısmı, daha sonra karşımıza çıkacak olan 'ana mezheplerin' kavramsallaştırdığı birçok fikri ilk ortaya atan gruplar olmuş ve İslam düşüncesinin gelişiminde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu düşünceden hareketle çalışmamızda Neccâriyye mezhebini ana hatlarıyla ele almayı uygun görmekteyiz.¹

Neccâriyye, Cehmiyye ve benzeri mezhepler söz konusu olduğunda ortaya çıkan önemli hususlardan birisi, mezhep kurucusu ve bazen aynı mezhebe bağlı birkaç alt grup kurucusu dışında kaynaklarda bu mezheplere mensup başka kimseden bahsedilmemesidir. Aşağıda da görüleceği üzere, sadece kurucularının ismini bildiğimiz üç alt grubun isimleri dışında, en azından temel kaynaklarda, Neccâriyye'ye mensup şahsiyetlerin adından bahsedilmemektedir. Bu durum, bu tür mezhep oluşumlarında karizmatik bir liderin bulunması, ancak etrafındakilerin herhangi bir eser kaleme almamış ya da başka vesilelerle ilmi mahfillerde adından söz ettirmemiş kişilerden oluşmuş olmasından kaynaklanmış olabilir. Watt'ın değişik vesilelerle haklı olarak dikkat çektiği gibi, Cehmiyye örneğinde görüldüğü üzere, kaynaklarda mezhep olarak sunulan gruplar, mezhepler tarihi müelliflerinin bazı aşırı görüşleri izafe edecek grup ya da şahsiyetler aradıkları zaman devreye girerler. Böyle durumlarda *frak* yazarları açısından, bu tür mezheplerin kurucularının ve bu mezheplere mensup önde gelen şahsiyetlerin tarihî şahsiyetler olup olmadıkları önem arz etmez.

Mezhepler tarihi müelliflerinin, ele aldıkları mezhepleri hâkim Sünnî çizgiden uzaklık ya da yakınlıklarına göre tasnif ettikleri bilinen bir husustur. Neccâriyye söz konusu olduğunda da benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Ancak, burada bir başka husus daha devreye girmektedir; Sünnî kaynaklar Neccâriyye'nin yalnızca Ehl-Sünnet'e ne kadar uzak ya da yakın olduğunu değil, diğer mezheplerle olan ilişkisini de ele almışlardır. Bu cümleden olarak, İslam Mezhepleri Tarihi Kaynaklarında Neccârîler'in bir çok konuda farklı bir çok mezheple paralel fikirler ileri sürdükleri, bazen Mu'tezile ile, bazen Mürcie ile bazen de Eş'arîler ile benzer görüşler ortaya attıkları zikredilmektedir. Mesela, Eş'arî bu duruma işaret ederek, onların irade ve

¹ Bildiğimiz kadarıyla Neccâriyye mezhebi hakkında, gerek Batılı kaynaklarda ve gerekse Arapça ve Türkçede müstakil çalışma bulunmamaktadır.

cömertlik konuları hariç, tevhit konusunda Mu'tezile ile ortak görüşler ileri sürdüklerini; fakat kader konusunda onlardan farklı düşündüklerini; diğer taraftan ise, *irca* fikrini benimsediklerini ifade eder.¹ Aynı şekilde Bağdâdî de, Neccâriye'nin görüşlerindeki bu eklektik yapıya dikkat çeker ve "onlar akaide dair bazı temel meselelerde bizimle, bazılarında Kaderiye ile ortak görüşler savunurken diğer bazı temel i'tikadî meselelerde de ise kendilerine has görüşlere sahiptirler" demektedir.²

Farklı mezheplerle olan bu irtibat onların isimlendirilmeleri meselesine de yansdığı görülmektedir. Neccâriye ismi yanında bazen, yine kurucusunun adına nispetle, Hüseyniye³ olarak da anılan bu mezhep, *cebr* konusundaki görüşlerinden dolayı Mücbire olarak da isimlendirilmiştir ki el-Hayyat, İbn Nedim ve Fahreddin er-Râzî bu isimlendirmeyi kullanmışlardır.⁴ Batılı araştırmacılardan Madelung, Neccâriye'yi, Maturidîlik gibi, özgün bir kelam mezhebi olarak görür.⁵

Neccâriye'nin tarihçesine baktığımızda bu mezhebin Me'mun (198–218/ 813–833) döneminde yaygınlık kazanmış bir mezhep olduğunu görmekteyiz.⁶ Neccarîlik, Me'mun döneminin (813-33) sonlarına doğru

¹ Eş'arî, *Makâlât*, 285. Bağdâdî, en-Neccariyye'nin alamet-i farikasının iman konusundaki farklı görüşleri olduğunu söyler. Madelung, Neccarîleri Maturidîlerden daha kaderci, fakat Allah'ın sıfatları konusunda Mutezile'ye daha yakın görür ve Mu'tezilî olmayan bütün Hanefîler gibi imanla ilgili görüşlerinde Mürcî olduklarını söyler, Sönmez, 309. Laoust, *Les Schismes dans l'Islam*, s. 107. Athamina, Neccâriye'nin farklı mezheplerin alt grubu olarak gösterilmesi farklı ekollerin bazı konulardaki görüşleriyle aynılık taşımamasından kaynaklandığını belirtir ve Neccarîlerle Cehmîler arasında paralellik kurmak isteyen rivayetlerin Neccarîleri muarızlarının gözünde kötü gösterme gayesine matuf olduğunu söyler. Ona göre Neccarîlerin önde gelenleri 'Ehl-i İsbât'ın bir kısmını oluşturuyorlardı ve 'Allah'ın kader'ine inanıyorlardı. O devamlı, "bununla birlikte ve en-Neccar'ın görüşlerinin kökeni konusundaki ihtilafa rağmen bu grubun nev-i şahsına münhasır bir görüşler manzumesinin bulunduğunu söylemek mümkündür" der. Khalil Athamina, "Najjâriyya", *EI* (ii).

² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 155 Bağdâdî ayrıca, "Kaderiler onları bizimle bazı konularda ortak görüş paylaştıkları için tekfir ederken biz de Kaderilerle kısmen aynı şeyleri söylüyorlar diye tekfir ediyoruz demektedir.

³ el-Eş'arî de Neccarîler'in Hüseyniye olarak meşhur olduklarından bahseder. *Makâlât*, 283. Maturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 321.

⁴ Hayyât'a göre Mücbire ve Ashâbu Neccâr aynı şeyi ifade eder. *İntisâr*, 16, 17-18. Neccâriye'yi Cebriye olarak görenler. Râzî, *İtikâdât*. Kutlu, Neccâr'ın Bîşr el-Merisî'nin Kur'an'ın yaratılışlığı konusunda diğer Mürcîiler'den farklı olarak Mutezile'nin yanında yer almasından dolayı Cehmî olarak adlandırılmış olduğuna işaret eder. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 227. Kutlu ayrıca Bîşr'in öğrencisi olması dolayısıyla bazı Hanefîler tarafından sevilmediğine dikkat çeker. Saymerî, 156., İbn Nedîm, 254, Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 164.

⁵ Madelung, "Türkler arasınd yayılışı...", s. 309.

⁶ Khalil Athamina, "Najjâriyya", *EI* (ii).

Tahiri valilerinin idaresindeki doğu vilayetlerinden Re'y ve Cürcân çevresinde geniş ölçüde yaygınlık kazanmıştır.¹ Bu devirde, *mihne* olaylarına katılıp katılmadıkları konusunda bilgi bulunmasa da, bu konudaki görüşlerinin Mu'tezile'ye yakın olması dolayısıyla mensuplarının bu hareketi desteklediği kuvvetle muhtemeldir.²

Birçok hususta farklılık arz ettikleri Mu'tezile ile paralel fikirler serdedip mihne olaylarına karışmaları,³ Mütevekil'in (847-861) mihne olaylarına son vermesi ve Ehl-i Hadîs'in bu olaylara karışanlara karşı takındığı sert tutum üzerine bir kısım Neccarîler Re'y, Taberistan ve Cürcân bölgelerine göç etmişlerdir.⁴ Neccâriyye hicrî IV. yüz yılda bu bölgelerde büyük bir taraftar kitlesine sahip olup önde gelen mezheplerden birisi haline gelmiştir.⁵

Madelung, Re'y'deki Hanefiler'in itikatta Neccarî olduklarını söyler ve Mu'tezilî olmayan bütün Hanefiler gibi iman konusunda Mürcî'î görüşü benimsediklerini ilave eder.⁶

Bu genel girişten sonra, mezhebin kurucusu, alt kolları ve bunlara izafe

¹ H. S. Nyberg, "Neccâr", *İA*.

² M. Öz, "Neccâr" *DİA*.

³ Mihne döneminde hayatta olsa da en-Neccâr'ın bizzat mihne olayında aktif rol aldığına dair elimizde delil olmasa da onun fikirlerinin bu olaylara meşruiyet kazandırmak için kullanıldığında şüphe olmadığı gibi, talebesi Burğûs'un Mu'tezilî âlimlerle birlikte Ahmed b. Hanbel ile münazara yapmak üzere halife Mu'tasım tarafından Bağdat'a çağırıldığı da bilinmektedir. Athamina, Khalil, "al-Najjâr" *EI(II)*.

⁴ Re'y'de hicri IV. Asrın sonlarında Hanefî mezhebinden olan kalabalık bir cemaat vardı ve bunların hepsi Hüseyin b. Muhammed'in taraftarları idi. Makdisî, Ahsen, 395. [Aktaran Kutlu, S., *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 290.]

⁵ Athamina, Khalil, "Najjâriyya" *EI(II)*. Athamina mevcut rivayetlerin Neccâriyye'nin bu bölgede dört faal gruptan birisi olduğunu gösterdiğini belirttiikten sonra aynı dönemde Neccâriyye'nin Bağdat'ta tamamen yok olmamış olsa da çok küçük bir azınlık olarak faaliyetlerini devam ettirdiğini hatırlatır. Athamina, Khalil, "Najjâriyya" *EI(II)*. Eklektik bir mezhep oluşu konunun uzmanlarının dikkatlerinden kaçmamış ve bu konuda farklı teoriler öne sürmüşlerdir. M. Öz "Bu durum Neccâriyye doktrininin diğer fırkaların düşünce sistemindeki meselelerle önemli ölçüde paralellik, hatta bazen aynılık göstermesinden ve belirli bir mezhep bünyesinde yer almayı kendi düşünceleri çerçevesinde münferit bir fırka oluşundan kaynaklanmaktadır" demektedir. M. Öz, "Neccâriyye", *DİA*. "Bütün bunlar dikkate alındığında Neccar'ın ve kurduğu ekolün belirli bir mezhep bünyesinde yer almadığı ve kendi düşünceleri çerçevesinde münferit bir konum taşıdığı görülür." M. Öz, "Neccâr, Hüseyin b. Muhammed" *DİA*

⁶ Madelung bu durumun en azından eserin, yaklaşık 378 / 989 yıllarında kaleme almış olan Makdisî'ye kadar böyle olduğuna işaret eder. Madelung, *Religious Trends*, 29; "The Spread of Maturidism and Turks", 113/ terc. 309. 6./12. asrın ikinci yarısının sonlarına kadar artık önde gelen kelamcılar yetiştirmemesine rağmen, Neccâriyye Re'y'deki eski camiye hâkimken, diğer Hanefiler Tuğrul Bey tarafından yaptırılmış olan camide toplanmaktaydı. Abdülcilil er-Razi, *en-Naqd*, s. 598 (Aktaran, Madelung, 310).

edilen görüşleri ele alabiliriz.

1. Kurucusu: Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr

Mezhepler, genelde kişiler veya fikirler etrafındaki zümreleşmeler olarak ortaya çıktıklarından dolayı, mezhebin kurucusu olan kişi ve kişilerin bilinmesinin oldukça önemli olduğu ve mezhebi kuran kişinin kaynaklar el verdiği ölçüde bilinmiş olmasının mezhebin ortaya koyduğu fikirleri anlamada yardımcı olacağı bilinen bir husustur ve bu durum Neccariler için de söz konusudur.

Neccâriyye'nin kurucusu Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr, Kirman'ın Bamm bölgesinde doğup burada yaşamış ve dokumacılık işiyle uğraşmıştır. Neccâr'ın Kumm asıllı olduğunu söyleyen İbn Nedîm'e göre, O, 'Abbâs b. Haşimî'nin işlemeli resmî elbiseler imal eden iş yerinde dokumacı veya madeni eşya ve terazi imal eden bir imalathanede işçi olarak çalışmıştır.¹ Doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili olarak kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın ilk dönemde yaşamış önde gelen Hanefi şahsiyetlerden olup mezhepler tarihi kaynaklarında Mürciî olarak gösterilen Bişr b. Gıyâs el-Merisi'nin talebesi olduğu kabul edilir.² Neccâr, zaman zaman Mu'tezilîler'le ve özellikle de Nazzâm'la tartışmış ve onunla Allah'ın yaratma sıfatı konusunda yaptığı bir tartışmada mağlup olmasının verdiği üzüntü sebebiyle vefat etmiştir.³ Bazı araştırmacılar bu rivayetten hareketle, onun Nazzâm'ın ölüm tarihi olan 221 (836) ile 231 (846) yılları arasında ölmüş olabileceğini öne sürmektedir.⁴ Madelung ise o'nun vefat tarihinin 200/815 civarı bir tarih olduğunu savunur.⁵

Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın 24 eser kaleme aldığını söyleyen İbn Nedîm bu eserlerin listesini evermektedir.⁶

Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın mezhebi kimliği, kimlerden ve hangi mezheplerden etkilendiği problemlidir. Dirâr ve Haf'sın

¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 229; H. S. Nyberg, "Neccar", *İA*.

² Kureşî, *el-Cevahir*, I, 447. H. Loust, "tıpkı hocası Bişr el-Merisi gibi Neccâr'ın da Mürciî-Hanefî bir kelamcı ve kurduğu mezhebin de 'ılımlı bir mezhep' olduğunu" ifade eder. Bu arada Laoust, Bağdadî'nin onları müsamahasız bir mezhep olarak tavsif ettiğine dikkat çeker. [Bağdadî,] Laoust ayrıca, coğrafyacı Mukaddesi'nin –ki kendisi bir Şi'îdir- Neccâr'dan övgüyle söz ettiğine ve onu geniş bir bakış açısına sahip kişi olarak tavsif ettiğine de dikkat çeker. Laoust, *Les Schismes dans l'Islam*, s. 107.

³ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 229

⁴ Athamina, Khalil, "al-Najjâr" *EI(II)*.

⁵ Madelung, *Maturidîlik*, 309.s

⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 229

aksine, Neccâr, kaynaklarda, Mu'tezilî âlimler arasında zikredilmemiştir. İbn Nedim onu Cebriye'nin önde gelenlerinden biri olarak kabul ederken,¹ Pezdevi Neccâr'ı Mu'tezile'ye nispet eder.² Kaynaklarda, bir yandan Mürcîî Bişr el-Merisî'nin öğrencisi olup onun tesirinde kaldığı ifade edilirken, diğer taraftan ise Mürcie karşıtlığıyla bilinen ve onlar aleyhinde reddiyeler yazmış olan Mu'tezilî âlim Dırar b. Amr'ın değişik konulardaki görüşlerinden etkilendiği zikredilmektedir. Neccâr'ın bu iki âlimle olan irtibatı üzerinde durulması gereken bir husustur.

Neccâr'ın hocası olduğu söylenen Bişr el-Merisî, Ebû Yusuf'un önemli talebelerinden birisi olup, Kûfe'de yaşamıştır ve Mezhepler Tarihi kaynaklarında Mürcîî alt gruplardan Merisiyye'nin kurucusu olarak zikredilmektedir. Başka Mu'tezilî tezler yanında, Mu'tezilenin diğer görüşleri ile birlikte onların sıfatların nefyi ve Kur'an'ın mahlûk olduğu şeklindeki görüşlerini de savunur.³ Bişr'in, Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrinin propagandasını yapmış olmasına ve kaynaklarda kelamcı olarak gösterilmesine rağmen, Watt, onu kendine özgü pek fazla kelamî görüşü olmayan birisi olarak tavsif eder.⁴

Kaynaklarda Neccâr'ın fikirleri bağlamında ilişkilendirildiği bir diğer kişi olarak zikredilen Dırar b. 'Amr'la⁵ ilgili olarak Neseffî şu bilgiyi vermektedir:

¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 229

² Pezdevi, *Usûl*, 12, 28, 250.

³ Laoust, *Les Schismes dans l'Islam*, s. 106 Watt, , kendisinden hadis tahsil ettiği Hammâd b. Seleme'nin vefat tarihinden hareketle (vefatı 781 veya 784) Bişr'in ölüm tarihinin 760 yılından daha geç olmayacağını söyler. Hadis tahsili için Basra gitmiş olsa da, hayatı doğduğu yer olan Kûfe'de geçmiştir. Kaynaklarda bir Yahudi kuyumcunun torunu olduğu zikredilen Bişr el-Merisi Ebu Yusuf'tan fıkıh ve Süfyân b. Uyeyne'den hadis okumuştur. Hammâd b. Zey'in (v. 795) kendisini sapık ilan etmesine bakılırsa çok erken yaşlarda kelamla ilgilenmiş olmalıdır. Muhtemelen Harun Reşid zamanında Bağdat'a gitmiş ve orada, diğerleri yanında, İmâm Şâfi'î ile de tanışmıştır. Bişr el-Merisi'nin savunduğu fikirler devlet erkânının kendisi hakkında olumsuz tavırlar takınmasına yol açmıştır. Kaynaklarda Kur'an'ın mahlûk olduğu şeklindeki görüşünden dolayı Harun er-Reşid'in kendisini ölümle tehdit ettiği ve kendisinin bunun üzerine halifenin 20 yıl sonra vefatına kadar kaçıp gizlendiği zikredilmektedir. Hocası Ebu Yusuf'un kelamla ilgilenmesi dolayısıyla ona ağır eleştiriler yönelttiği kaynaklarda zikredilmektedir. Daha geniş bilgi için bk., Watt, *Formative Period*, s. 196-9.

⁴ Watt, *Formative Period*, s. 196. İbnü'l-Cevzî, Bişr el-Merisi ile ilgili ilginç bir rivayet aktarır. Buna göre Bişr b. El-Haris, *fe lev lâ enne'l-mevdîa leyse mevdiâ sücud le-secedtü şükran* . el-hamdülillahillei ematehu. Hakeza qulu. Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, *Telbisu İblis*, 1368. s. 15.

⁵ Ebû 'Amr Dırar b. 'Amr el-Ğatafânî el-Kûfî. Kûfe'de doğmuş, fakat daha ziyade Basra'da yaşamış ve Bağdat'ta da bulunmuştur. Hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Faal olduğu dönem Harun Reşit dönemidir. Harîcî alt gruplardan Va'îdiyye'ye mensup olan Yezîd b. Ebân er-Raqaşî (v. 748)'nin talebesi olmuştur. Buradan hareketle, 730 yılı civarında doğmuş

“Dirafile’ın reisi Dırar b. ‘Amr el-Basrî ile Neccârîlerin reisi Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr âlemde arazlardan başka bir şey olmadığını söylediler. Onlara göre “âlem cisimlerden ve arazlardan ibarettir. Cisimler bir araya gelmiş arazlardır. ... Yine onlara göre, cism, cismin kendilerinden hali olamayacağı arazlardan oluşur ki bunlar da renk, tat, koku, hayat ve ölüm gibi şeylerdir. Cismin olmasa da olur kabilinden özellikleri olan ilim, kudret, kelam ve benzeri özellikler cismi oluşturan şeylerden değildir. Her bir cüzü bölünmeyi kabul eden cisim, cisimdir. Bölünmede fiilî olarak da vehmen de son noktaya ulaşmış olan şey onlara göre cisimdir.”¹

Watt, Neccâr’a ayırdığı özel bölüme onun Mu‘tezile’den farklı birisi olduğunu ifade ederek başlar² ve Eş‘arî’nin özet olarak Neccâr’a atfettiği görüşlerin talebe olduğu Bısr el-Merisî’den ziyade Dırar b. ‘Amr’ın görüşleriyle paralellik arz ettiğine dikkat çeker. Mesela, O’nun, Allah’ın sıfatlarını ‘zatında söz konusu sıfatların zıddının bulunmaması’ şeklinde bir metot kullanarak anlamak gerektiği (sıfatları selbi yolla açıklama metodu) şeklindeki görüşün Dirâr’ın görüşüyle aynı olduğunu vurgular. Ona göre, her ne kadar körü körüne taklit etmemişse de, Neccâr, cism ve araz gibi

olmalıdır. Tıpkı Neccâr’da olduğu gibi çok önemli bir iki konuda benzer düşündüğü bir mezheple yine mühim bir başka konuda ayrı düşülebilmektedir. Bu noktadan hareketle, Watt kader konusundaki farklı düşünceli sebebiyle (*kesb düşüncesi*) sonraki Mutezile’nin onu kendilerinden saymayabileceğini, benzer şekilde, kesb konusunda kendileriyle aynı kanaati taşıdığı Eş‘arî’lerin de başka konularda farklı düşündüğü için onu kendilerinde saymadıklarına dikkat çeker ve onu ‘geçiş döneminin öncü figürü’ olarak niteler. Watt, *Formative Period*, s. 189. Watt’a göre, o, 9. yüzyılın ilk yarısında diğer herhangi bir âlimden daha fazla Mu‘tezilî kelamının gelişmesine katkıda bulunmuş olan Dirâr İslam düşüncesinin gelişmesinde çok önemli katkısı olmasına rağmen, mezhepler tarihi müelliflerinin yalnızca yanlış fikirlerin tasnifiyle uğraşmış olmaları onun hak ettiği ölçüde ele alınmasına engel olmuştur. Watt, *Formative Period*, s. 189. Dırar b. Amr hakkında müstakil bir çalışma için bk. J. Van Ess, “Dirar b. Amr und die ‘Cahmiyya’: Biographie einer vergessenen Schule”, *Der Islam*, xliii (1967), 241–79; xliiv (1968), 1–70, 318–20. Watt’ın Dirâr ve Mutezile ilişkisi bağlamında önemli bir noktaya dikkat çeker: Ona göre, Başlangıçta Mu‘tezilî teriminin geniş anlamda kelamla uğraşan herkes için kullanılmıştır; Pezdevî gibi daha sonraki dönem müellifleri Dirâr’dan Mu‘tezilî olarak bahsetmeye devam etmişlerdir. Bununla birlikte, bir noktada, bir kopukluk meydana gelmiştir ki bu da muhtemelen Ebû Huzeyl el-Allâf’ın Basra’da kaderle ilgili tartışmalarda liderliği devralmasına tekabül eder. Bu noktadan itibaren, Watt’a göre, artık, görünüşte de olsa, ‘beş esas’ benimseyen ve Bısr el-Merisî, Neccâr gibi şahsiyetlerden farklılık arz eden bir Mu‘tezilî ekolden söz etmek mümkündür. Watt, *Formative Period*, 202. *Makâlât*’taki bazı malumattan hareketle, Watt diğer araştırmacılar gibi, Dirâr’la olan fikri yakınlıklarına dikkat çektikten sonra, bunun körü körüne bir taklit olmadığına vurgu yapar. Watt, *Formative Period*, 201.

¹ Neseî, *Tabsıra*, I, 71.

² Watt, *Formative Period*, s. 199. H. S. Nyberg, Mürcie ve Cebriyye’ye mensup birisi olarak tanıtır. *İA*

konularda Dırar'ın fikirlerini benimsemiştir.”¹

Neccâr, Bişr el-Merisî'nin öğrencisi olmasına rağmen, bu durum O'nun Mürci'e aleyhinde reddiye yazmış olan Dırâr b. 'Amr'ın fikirlerinden etkilenmesine engel olmamıştır. Zira O'nun bazı konularda Dırâr'ın fikirlerine tamamen zıt görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. Neccar, Dırar b. Amr ve Bişr el-Merisî dışında, 'İbâdî ve Hanefî çevrelerden de etkilenmiştir. Halil Esamina, Neccâr'ın görüşlerinde farklı kişi ve görüşlerden etkilenmesinin son tahlilde onu – Mezhepler tarihinde farklı bir Neccâr portresi çizilse de - Dırarî olmaktan çıkarmadığı görüşündedir.² Maturidîler'le Kerrâmiyye ve Neccâriyye'yi mukayese eden Kutlu ise şu bilgileri vermektedir:

“..İbn Kerrâm ve Neccâr ve taraftarları, Mürcie'nin aşırı uçlarını temsil ederken, Ebû Mansûr el-Maturidî bu akımın mutedil ve ana bünyesini temsil etmekle kalmamış aynı zamanda bu ekolün sistematik kelamını da oluşturmakla Mürci'e ile Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at arasında bir köprü görevi görmüştür.”³

2. Mezhepler Tarihi Literatüründe Hüseyin b. Neccar ve Neccariyye

Neccâriyye'nin mezhepler tarihi literatüründe ele alınışı problemlidir. Bazıları onları Mürci'e'nin bir alt kolu olarak sunarken, diğer bazıları ise ayrı bir mezhep olarak görürler. Eş'arî, Neccâriyye'yi Mürcie'nin altıncı alt grubu olarak zikrederken.⁴ Bağdâdî ise Neccâriyye'nin görüşlerindeki eklektik yapıya dikkat çeker ve bütünüyle herhangi bir mezhebin çatısı altında göstermez. Buradan hareketle, Bağdâdî Neccariyye'nin akaide dair bazı hususlarda Ehl-i Sünnet'le, bazı hususlarda Kaderiyye ile ortak görüşler savunurken diğer bazı konularda da kendilerine has görüşlere sahip olduğunu söyler.⁵ Neccâriyye'nin savunduğu görüşlerdeki eklektik yapı bir diğer Eş'arî mezhepler tarihçisi Şehristânî'nin de vurguladığı bir husustur. Şehristânî “makâlât” müellifleri Neccâriyye ve Dırâriyye'yi Cebriyye'den sayarlar” demekte⁶ ve Re'y şehri ve havalisindeki Mu'tezilîler'in çoğunun Hüseyin b. Neccâr'ın taraftarı olduğunu kaydetmektedir. Ona göre,

¹ Watt, Formative, s. 201.

² Athamina, Khalil, “al-Najjâr” EI(II).

³ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde*, 284.

⁴ Eş'arî, *Makâlât*, 135–6.

⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 155 Bağdâdî ayrıca, “Kaderiler onları bizimle bazı konularda ortak görüş paylaştıkları için tekfir ederken biz de Kaderilerle kısmen aynı şeyleri söylüyorlar diye tekfir ediyoruz demektedir.

⁶ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 97.

Neccârîler, “sıfatların nefyi, ilim, kudret, irâde, hayat, sem’ ve basar gibi konularda Mu’tezile; fillerin yaratılması konusunda ise Sıfâtiyye ile aynı görüşü paylaşırlar”.¹ Bağdadî, kendi yaşadığı dönemde Neccâriye’nin Re’y’de faal olduklarını belirttikten sonra, müstakil bir mezhep olarak gördüğü Neccârîler’in on altı gruba ayrıldıklarını ve fakat bunların Burğûsiyye, Za’ferâniyye ve Müstedrike olmak üzere üç ana grupta toplanabileceğini ifade eder.² Neccâriyye’yi benzer bir yaklaşımla ele alan Şehristânî’de de bu üç alt grup aynı şekilde Burğûsiyye, Za’ferâniyye ve Müstedrike olarak geçer.³ İbn Hazm, Ehl-i Sünnet’e yakınlık uzaklık bağlamında mezhepleri tasnif ettiği eserinde Ehl-i Sünnete en uzak fırkanın Ebû Huzeyl el-Allâf’ın taraftarları olduğunu belirttikten sonra en yakın fırkaların ise Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr, Bişr b. Ğıyâs el-Merisî ve Dırâr b. ‘Amr’ın takipçileri olduğunu ifade etmektedir.⁴

Şehristânî Hüseyin b. Neccâr’ın iman ve günah-ı kebâir konusundaki görüşüyle ilgili olarak, O’nun, imanın tasdikten ibaret olduğuna inandığını, bir kimse günah-ı kebâir işler de tevbe etmeden ölürse yaptığından dolayı azaba çekileceği görüşünü savunduğunu belirtmektedir. Neccâr’a göre, “günah-ı kebâir’den dolayı azaba çekilen kişinin, daha sonra cehennemden çıkarılması icap eder; zira orada ebedi bırakılması durumunda kâfirle aynı konumda olmuş olur.”⁵

Ayrıca Şehristânî Ka’bî’den nakille Neccâr’ın “Allah’ın ilmiyle ve kudretiyle değil zatı ve vücudu itibarıyla her mekânda olduğuna” inandığını söyler. Ka’bî ise bunun muhal olduğunu ifade eder. Şehristânî’ye göre,

¹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 116.

² Bağdadî, *el-Fark*, 25.

³ Şehristânî, *el-Milel*, s. 116. Laoust, bu alt gruplar hakkında fazla bir bilgimiz olmadığını ve grupların birbirlerinden çok tali konularda farklılık arz ettiklerini söyler. Laoust, *Les Schismes*, s. 107. Kutlu, Neccâriyye’nin tasnifinde, Bağdadî ve İsfarainî’nin muhtemelen tasnif sıkıntısıyla Neccâriyye’yi ayrı bir fırka olarak sunduğunu söyler. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde*, s. 227. Bağdadî, Neccârî alt gruplar arasında ayrılığın *halku’l-Kur’ân* meselesi, muarızlara nasıl davranılması gerektiği gibi konulardan kaynaklandığını ifade ettikten sonra, hemen her mezhebin bölünmesi noktasında söylediği şeyi tekrar ederek, “Neccârî alt grupların her biri diğerini tekfir ederler” demektedir. Bağdadî, *el-Fark*, s. 210.

⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed ‘Alî b. Ahmed, *el-Fasl fi’l-milel ve’l-ehvâi ve’n-nihal*, thk. Muhammed İbrahim, I-IV, Beyrut 1406 / 1986. II, s. 266. M. Öz, Neccâriyye’nin Mezhepler Tarihi eserlerinde farklı mezheplerin alt kolu olarak gösterilmesinden bahsederken “bu durum, Neccâriyye doktrininin diğer fırkaların düşünce sistemindeki meselelerle önemli ölçüde paralellik, hatta bazen aynılık göstermesinden ve belirli bir mezhep bünyesinde yer almayıp kendi düşünceleri çerçevesinde münferit bir fırka oluşundan kaynaklanmaktadır.” demektedir. M. Öz, “Neccâriyye”, *DİA*.

⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 97

Neccârîler her ne kadar tali konularda ihtilaf etseler de asıl konularda ittifak halindedirler.¹

Neccârîler’le Mu’tezilîler’in ilişkisi *makâlât* müelliflerinin değindiği önemli konulardan biridir. Neccârîlerin Mutezileyle ilişkili gösterilmesi konusunda Watt, önemli bir tespitte bulunmaktadır. Ona göre, el-Hayyât’ın *Kitâbu’l-intisâr*’ı göz önünde bulundurularak ve bazı gerçeklerden hareketle denebilir ki onun zamanına kadar Mu’tezile terimi kelimada aklî metodlara başvuran ve fakat Mu’tezile’nin ‘beş esasını’ kabul etmeyen birçok kişi için kullanılmıştır ve bu şekilde adı Mu’tezilîler arasında zikredilen kişiler arasında Cehm ve Dırar, Hafs el-Ferd ve Neccar, Süfyân ve Burgûus’tan oluşan bir grup örnek gösterilebilir”.²

Şehristânî de Neccârîlerin Mu’tezileyle ilişkili gösterilmesi konusuna değinir ve “Neccârîler’in, ilim, kudret, hayat, sem’, basar gibi sıfatların nefyi konusunda Mu’tezile’ye muvâfakât ettiklerine, *halku’l-efal* konusunda Sıfâtiyye ile aynı görüşü benimsediklerine”³ işaret eder. Neccar’a göre, “Allah tıpkı nefsiyle âlim olduğu gibi, aynı şekilde nefsiyle *mürîddir*. Allah, hayrı ve şerri; faydayı ve zararı murad edendir. Allah’ın mürid olması icbar edilmemesidir. (*ma’nâ kevnihî mürîden ennehû ğayra müstekrehin ve lâ mağlubin*).⁴

Bunları zikrettikten sonra, Şehristânî Neccârîyye’nin Mu’tezile’den ayrıldığı hususları ele şunları söylemektedir: “Allah’ın kelamı okunduğunda arazdır; yazıldığında cisimdir.” Şehristânî, Za’ferâniyye’nin “kelâmullah’ın Allah’ın gayrı olduğunu, O’nun gayrı olan her şeyin de mahlûk olduğunu”⁵ belirttiğinden sonra, ‘Kur’an mahlûktur’ diyen herkesi kâfir olarak görmelerinin, eğer bir ihtilafa dikkat çekmek amaçlı değilse, bir tenakuz olduğuna dikkat çeker.⁶

Bazı İslam Mezhepleri Tarihi müellifleri Neccârîyye’yi Mu’tezile, diğer bazıları da Ehl-i isbât arasında zikrederler. Neccârîye ile ilgili literatürdeki bu karışıklık, muhtemelen bize ulaşan mezhepler tarihi eserlerinde onlara atfedilen görüşlerin farklı farklı mezheplerle uyum arz ediyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Kaynaklarda aktarılan rivayetler bir yandan bu mezheple ilgili bu kafa karıştırıcı görünüme yol açarken diğer yandan ise bu tartışmalarda ortaya koydukları bazı görüşler bağımsız bir mezheple karşı

¹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 119.

² Watt, *Formative Period*, s. 146.

³ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 100.

⁴ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 100.

⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 101.

⁶ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 101.

karşıya olduğumuzu göstermektedir.¹ Sünnîler'le olan kavgalarında kullanılan üsluptaki makul tona dikkat çeken Esamina, en-Neccâr'ın bazı konularda el-Eş'arî'ye ilham kaynağı olmasından ve bazı mezhepler tarihi müelliflerinin onları Sünniliğe en yakın görmesinden hareketle, bu durumun Neccârîye'nin görüşlerinin kaybolmayıp bize ulaştırılmasında etkili olmuş olabileceği şeklinde bir görüş ortaya atmaktadır. Bu olumlu tavra rağmen, Sünnî mezhepler tarihi müelliflerinin, onların görüşlerini dağınık bir şekilde ve bağlamından kopararak anlatmaları, bu görüşlerin birbiriyle alakasız ve kopuk gibi gözükmesinde etkili olmuştur ve Neccâr'a atfedilen eserler listesi bile bu karışıklığı giderme noktasında yeterli olamamıştır.² Bütün bu karışıklığa rağmen, yine de, mezhepler tarihçilerinin verdiği malumattan hareketle Neccârîye'nin kendine özgü görüşü diyebileceğimiz konu imanın tarifi konusudur ki el-Bağdâdî de bu duruma işaret ettiği görülmektedir.

İslam Mezhepler Tarihçilerinin çoğunluğunun belirttiği şekliyle Neccârîye mezhebi, Burğûsiyye, Za'ferânîyye ve Müstedrike olarak alt gruplara ayrılmışlardır.

2.1. Burğûsiyye

Neccârîye'nin alt gruplarından biri olan Burğûsiyye, adını Muhammed b. İsa'dan alır. Şehristânî, Burğûs lakaplı Muhammed b. İsa, Bişr b. Gıyâs el-Merîsî ve Hüseyin b. Neccâr'ın görüşlerinin birbirine yakın olduğunu vurgulamaktadır.³ Kendisi, büyük ölçüde Neccâr'ın görüşlerini benimsemiş olmakla beraber, "Dolaylı filleri Allah'ın objelerde gizlediği tabiata hamletmiş, ayrıca bir fiili iktisap edenin o fiilin faili olarak adlandırılmayacağını ileri sürüp mezhebin bu noktadaki doktrinine muhalefet etmiştir."⁴ Allah'ın bir mahiyetinin olduğu, Allah'ın sıfatlarının, zatında bu sıfatların zıddının olmadığı anlamına geldiği (mesela cömert olduğunu söylediğimizde cimri olmadığı kastedilmektedir) ve Allah'ın olacak olanları bildiği gibi hususlarda Neccârîye ile aynı görüştedirler.

Burğûsiyye'nin Neccârîye'den farklı olarak kendi savundukları görüşler ise şunlardır: "Allah zatından konuşur yani kelam zatının sıfatlarındandır.", "Allah fail ya da yaratıcı olarak isimlendirilemez; zira, insanlar da kötü anlamda bu iki sıfatla tavsif edilebilirler.", "Allah, boş bir mekan ve aynı zamanda yaratılmış şeylerin kendisinde vuku bulacağı bir bedendir.", "İnsan

¹ Athamina, Khalil, "al-Najjâr" EI(II).

² Athamina, Khalil, "al-Najjâr" EI(II).

³ Şehristânî, *el-Milel*, s. 120

⁴ Gimaret, *La Doctrine*, s. 388; M. Öz, "Neccârîyye", *DİA*.

arazlar toplamıdır.”, “İstîtâ‘at eylemin bir parçası olarak meydana gelir.”, “Bir işi yapan onu faili olarak adlandırılmaz.”¹ Ayrıca el-Burğûs, en-Neccâr’a *mütevellidât, tab‘, iktisâb* ve *fâ‘il* (bunun anlamı verilebilir) konularında muhalefet eder.²

2.2. Za‘feraniyye

Ebü ‘Abdillâh İbnü’z-Za‘ferân’a mensup olanların oluşturduğu bir grup olan Zaferaniler Re‘y‘de faaliyet göstermişlerdir. Bağdadî, ez-Za‘ferânî’nin *halku’l-Kur‘ân* meselesinde birbiriyle çelişkili fikirler ortaya atmakla bilinen birisi olduğuna dikkat çeker ve ‘Allah’ın kelamı onun zatı değildir ve O’nun zatının dışında olan her ne varsa yaratılmıştır’ dedikten sonra ‘Köpek Allah’ın kelamı yaratılmıştır diyen birisinden daha hayırlıdır.’ diyerek çelişkili bir ifade kullanmıştır.³ Ayrıca Bağdadî, bazı tarihçilerin ez-Zaferânî’yi, şöret peşinde koşan birisi olarak tavsif ettiklerini ve onun sırf meşhur olmak için hac mevsiminde kendisi aleyhinde propaganda yapmak üzere adam kiralayan birisi olduğundan bahseder.⁴ Zaferânî ilahi kelamın mahlûk olduğunu söyleyen Neccâriyye mezhebinin temel doktrinine karşı çıkarak, Allah’ın gayri olan kelamın mahlûk olduğunu söylemenin küfre götüreceğini iddia etmek gibi çelişkili bir fikir ileri sürmüş ve bu konuda Re‘y civarındaki Mu‘tezile‘ye aşırı bir düşmanlık göstermiştir.⁵ Bağdadî, Zaferânî taraftarların sırf ez-Zaferânî yediği için ‘kuru üzüm yemeyecek kadar ahmak olduklarını’ söyler.⁶

2.3. Müstedrike

Bağdadî’nin Neccariyye’nin alt kolu olarak sunduğu üçüncü grup olan Müstedrike mensupları seleflerine kapalı gözüken noktaları ya da onların kavrayamadıkları hususları kendilerinin açıklığa kavuşturmuş olduklarını iddia ederler. Onlara göre, kendilerinden öncekiler Kur’an’ın mahlûk olduğunu açıkça söylemekten imtina etmişler fakat kendileri bunu söylemekten çekinmemişlerdir. Za‘ferânîler Kur’an’ın mahlûk olduğu

¹ Bağdadî, *el-Fark*, s. 210. A.S. Tritton, “Burghûthiyya”, *EI* (ii).

² Athamina, Khalil, “Najjâriyya” *EI*(II).

³ Bağdadî, *el-Fark*, s. 210.

⁴ Bağdadî, *el-Fark*, s. 210. Bağdadî el-Za‘ferânî’nin müntesiplerinin ona olan bağlılıklarını abarttıklarından bahisle, sırf o yemiyor diye kuru üzüm yemediklerini zikreder. Bağdadî, *el-Fark*, s.

⁵ Athamina, Khalil, “Najjariyya” *EI*(II).

⁶ Bağdadî, *el-Fark*, 210.

meselesinde iki farklı gruba ayrılmışlardır. Birinci grup, Hz. Peygamber'in "Doğrusu Allah'ın kelamı, bu harflerin tertibi üzere yaratılmıştır" dediğini ileri sürmüş ve Hz. Peygamber'in, harflerin tertibine dayalı bu sözü söylediğine inanmayan kimsenin kâfir olduğunu iddia etmişlerdir.¹ İkinci grup ise, Hz. Peygamber'in "Allah'ın kelamı bu harflerin tertibi üzere yaratılmıştır" demediğini; ancak, bu kanaatte olduğunu ve buna işarete ettiğini söylemişlerdir. Onlar, Hz. Peygamberin bu sözlerle Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia eden kimseyi tekfir etmişlerdir.² Bağdadî, Re'y'de bazı Müstedrike mensuplarının "muarızların savunduğu her şeyin yanlış olduğunu" iddia ettiklerini ve hatta muarızları onlara güneşi gösterip, 'bu güneştir' deseler buna bile sırf onlara karşı çıkmış olmak için itiraz edeceklerini söylemektedir.

Bağdadî diğer mezhepleri anlatırken de Za'ferâniyye mensuplarıyla yaşadığı bir anekdottan bahseder: "Bu taifeden bazılarıyla Re'y'de münazaralar yaptım. Bir defasında, onlardan birisine "senin gayr-ı meşru bir ilişki yoluyla değil de bir izdivaç neticesinde meşru bir evlilikten doğan birisi olduğunu söylersem buna ne cevap verirsin" dediğimde [şartlanmış olarak] "yalan söylüyorsun" dedi. Ben de "Evet, verdiğin karşılık doğru" dedim. Ne demek istediğimi fark edince, mahcubiyetten sustu."³ Ayrıca, onlar ilk Müslüman nesillere büyük hayranlık duyduklarını ifade etmişlerdir.⁴

Müstedrike hakkında Şehristânî, "Allah'ın kelamının O'nun ğayrı ve mahlûk olduğu şeklinde yanlış bir kanaate sahiptirler" dedikten sonra, bu konuda onların görüşlerine ret sadedinde "Allah'ın kelamı mahlûk değildir" hadisini zikreder ve selefin bu ibare üzerinde icma ettiğini, kendilerin de aynı görüşü paylaştıklarını kaydeder.⁵ Ayrıca Şehristânî, onların ğayr-ı mahlûk oluştan, "bu harf ve seslerden oluşan nazm ve tertip anlamında olmayı"⁶ kastettiklerini belirtir ve Ka'bi'den nakille, Neccâr'ın "Allah zatı ve vücuduyla bütün mekânlardadır; yoksa bu ilmi ve kudretiyle bütün mekânlarda olduğu anlamında değildir" sözüne dikkat çeker.⁷

Bu alt gruplar bazı konularda farklı görüşlere sahip olmakla beraber hepsi Neccâr'ın temel konulardaki fikirlerine sadık kalırlar ki bunlar sıfatların

¹ Bağdadî, *el-Fark*, 210.

² Bağdadî, *el-Fark*, 210.

³ Bağdadî, *el-Fark*, 210-1.

⁴ Athamina, Khalil, "Najjâriyya" *El(II)*.

⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 101.

⁶ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 101.

⁷ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 101.

nefyi, ru'yetullahın inkârı ve Kur'an'ın mahlûk olduğu gibi hususlardır.¹

Bu alt gruplar bazı konularda farklı görüşlere sahip olmakla beraber hepsi sıfatların nefyi, ru'yetullahın inkârı ve halku'l-kur'an meselesi gibi hususlarda. Neccârîye'nin temel görüşlerinde ortak kanaatlere sahiptirler²

3. İmanın Tarifi

Neccârîler'in değişik konularda farklı mezheplerle ortak görüşleri paylaştığını söyleyen Bağdâdî, daha öncede belirttiğimiz gibi, Neccârîlerin kendilerine has özgün görüşlerinin iman konusundaki görüşleri olduğunu belirtmektedir. Buna göre iman, "Allah'ın, peygamberlerinin ve üzerinde ittifak edilmiş olan emirlerinin bilinmesidir ki bunlar Allah'a karşı boyun eğmek ve ikrarla birlikte olmalıdır. Her kim ki kendisine bu konularda delil ulaşmış olmasına rağmen bunlardan her hangi birisini inkâr ederse ya da bunları bilir ve fakat onlara uymazsa küfre girer. Neccârîler, imanın her bir rüknünün itaat olduğunu ve fakat iman olmadığını bunların hepsinin birlikte imanı teşkil edeceğini söylemekte ve fakat tek başına bir rüknün ne iman ne de itaat olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca onlar imanın artabileceği fakat azalmayacağı görüşündedirler.

Eş'ârîye göre Neccârîler imanın "Allah'ı, Resulü ve üzerinde icma olunan farzları bilmek, Allah'a boyun eğmek, dil ile ikrar etmek" olduğuna inanırlar. Eş'ârîye göre, Neccârîler "iman hasletlerinden her hangi birini terk etmenin masiyet olduğunu, ancak insanın bu hasletlerden birinin terkiyle tekfir edilemeyeceğini iddia ederler".³ İman konusundaki görüşleri onların Mürcie ile karşılaştırılmaları noktasında önem arz eder. Neccârîler insanların iman noktasında birbirine üstünlük arz edebileceğini (*yetefaddalûn*) bazılarının diğerlerinden daha fazla Allah'ı bilebileceğini ve tasdik konusunda daha güçlü olabileceğini söylemektedirler. Diğer taraftan Mürcie'den farklı olarak imanın artabileceğini ve fakat eksilmeyeceğini ve ayrıca bir insan müminse, bu vasfın küfür dışında başka bir şey sebebiyle bu kişiden zail olmayacağını öne sürerler.⁴ Bağdâdî, Neccârîler'in imanı "marifet, ikrâr ve *hudû'* (boyun eğme)" şeklinde tarif ettiklerini belirtir.⁵

Madelung, Mu'tezilî olmayan bütün Hanefîler gibi Neccârîlerin iman

¹ Athamina, Khalil, "Najjâriyya" EI(II).

² Athamina, Khalil, "Najjâriyya" EI(II).

³ *Makâlât*, s. 135

⁴ *Makâlât*, s. 136

⁵ el-Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, s. 274.

konusunda Mürci'î görüşü benimsediklerini söylerken,¹ Esamina ise, Sünnî iman konseptine yakın gördüğü bu tarifi yine de Mürci'î tarifle aynı olmadığı kanaatinde.²

4. Sıfatların selbi yolla açıklanması metodu:

Eş'arî, sıfatların selbî olarak açıklanması metodunu İslam düşüncesinin saflarına bu alanda Mu'tezile'den önce gelmiş olan iki kelam âlimi, Dirâr b. 'Amr ve Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr tarafından getirildiğini belirtmektedir.³ Yine sıfatların selbî yolla açıklanması hususunda Eş'arî, Neccâr'ın, "Allah'ın, cimri olmamak anlamında sürekli cömert olduğu; kelamdan aciz olmamak anlamında sürekli mütekellim olduğu" zehabına kapıldığını öne sürmektedir.⁴ Şehristânî, sıfatların selbî olarak açıklanması fikrinin Yunan felsefesi ve özellikle Neoplatonizm kaynaklı olduğuna inanmaktadır. Şehristânî'nin kanaatine göre filozoflar, sıfatları bir takım selbîler olarak görmektedirler. Bu durumda kadimin manası "evveli olmayanın nefyi"dir. Ğaninin manası, "muhtaç olmanın nefyidir".⁵ Diğer bir yerde de Eflatun'un *Kanunlar*'ındaki şu sözünü zikretmektedir: "Allah Teâlâ ancak selb suretiyle bilinir, yani onun dengi ve benzeri yoktur."⁶ Eş'arî'ye göre, İslam'da bu metodu ilk kullanan kişi Dirâr b. 'Amr'dır. O "Allah âlimdir, kadirdir demenin, O cahil değildir, aciz değildir demek olduğunu söyler."⁷

Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr da bu konuda şunu söylemektedir: "Biz Allah daima cömerttir, dediğimiz zaman bu sözümüzün manası, cimrilik ezeli olarak ondan nefyedilmiştir, demektir;⁸ yine O daima mütekellimdir,

¹ Madelung bu durumun en azından eserin, yaklaşık 378 / 989 yıllarında kaleme almış olan Makdisî'ye kadar böyle olduğuna işaret eder. Madelung, *Religious Trends*, 29; "The Spread of Maturidism and Turks", 113/ terc. 309.

² Athamina, "en-Najjar", *El(ii)*.

³ Bu ikiliden de Dirâr b. Amr sıfatları selbi metodla açıklayan ilk kişidir. Ona göre "biz Allah Teâlâ âlimdir, kadirdir, dediğimiz zaman bunun manası O cahil değildir, aciz değildir, demektir. Dirâr diğer sıfatlar hakkında da böyle söylemiştir." el-Malati, *er-Redd ve't-tenbih*, 30. İrfan Abdülhamid, s. 249. el-Eş'arî benzer görüşlerin Mu'tezilî âlimler tarafından da savunulduğunu ifade eder. Ebu'l-Huzeyl Allaf "Sen Allah âlimdir, dediğin zaman ona ilim nisbet etmiş olursun ki bu ilim Allah'ın zatıdır ve O'ndan cehl nefyetmiş olursun..." el-Eş'arî, *Makalat*, I, 165. Yine Mu'tezilî âlimlerden en-Nazzam Allah âlimdir, sözümüz zatının isbatıdır, Ondandır azzcın nefyidir. Allah hayydir sözümüz zatının isbatıdır ve Ondandır ölümün nefyidir. Keza diğer sıfatlarda da durum böyledir." el-Eş'arî, *Makalat*, 166, 486.

⁴ el-Eş'arî, *Makalat*, s. 284.

⁵ Şehristânî, *Milel*, I, 66.

⁶ Şehristânî, *Milel*, III, 4.

⁷ el-Eş'arî, *Makâlât*, 281.

⁸ Eş'arî, *Makâlât*, 182.

sözü de, O daima kelimadan aciz vasfının dışındadır, demektir;¹ yine daima müriddir, demek, hiç bir zaman cebr ve kuvvet altında değildir, demektir.” Yukarıda söylenenlerden farklı olarak, Eş’arî’de yer alan bir ifadede en-Neccâr’ın ‘Allah sürekli sadıktır’ sözünü ‘sürekli sıdka kadirdir’ şeklinde anladığı görülmektedir.²

5. Kader-İstitâ’at/Kesb

Eş’arî’ye göre en-Neccâr, ‘istitâ’at fiilden önce olmaz; Allah’ın yardımı fiilin işlenmesi anında devreye girer ki bunun adı istitâ’attır. İki fiil bir istitâ’atla yapılmaz. Fiiller için işlendiği anda istitâ’at ortaya çıkar. İstitâ’at devam etmez, onun devamı fiilin mevcudiyetine, ortadan kalkması da fiilin ortadan kalkmasına bağlıdır.’ görüşünü savunmaktadır.³

“İnsanların işlemiş olduğu iyi ve kötü fiiller Allah tarafından yaratılır, kul ise bu fiilleri iktisap eder.” diyerek kulun hadis kudretinin tesirini benimseyen Neccâr buna tıpkı Eş’arî’de olduğu gibi kesb adını vermektedir. Ona göre, “istitâ’at fiileden önce olmayıp Maturidî ve Eş’arî’de olduğu gibi fiille beraberdir. Allah’ın yardımı fiilin ortaya çıkacağı esnada onunla birlikte doğar. Hayır ve şerrin kudret ve istitâ’atı ayrı ayrı şeylerdir. Bir anlık mevcudiyeti bulunan istitâ’at var olduğunda fiil var olur, yok olduğunda fiil de yok olur.”⁴

Şehristânî göre Neccâr, Allah hayrı ve şerriyle, iyisi ve kötüsüyle kulların fiillerini yaratır, kul ise bunu kesb eder görüşünü savunmaktadır. Şehristânî, Neccâr’ın bunu Eş’arî’nin de ortaya koyduğu şekliyle kesb olarak isimlendirdiğini ifade eder ve yine onun Eş’arî’ye ‘istitâ’atın fiille beraber olduğu’ noktasında da iştirak ettiğine dikkat çeker.⁵

Dırâr’ın istitâ’at ile fiil arasındaki geçici ilişkinin ne olduğunu araştırmamasına karşılık, Neccâr *kesb* kavramını kabul etmekle birlikte istitâ’atın fiille beraber olduğunu söyleyerek bu kavramı daha kaderci bir tarzda ele almıştır.⁶

Neccâr kesb teorisini kabul etmekte ve “ insan kesbe kadir fakat halktan acizdir, kesbi takdir olunan şeyler halk edilmesinden aciz olunan şeylerdir”

¹ Eş’arî, *Makâlât*, 284

² Eş’arî, *Makâlât*, 581.

³ Eş’arî, *Makâlât*, s. 283.

⁴ M. Öz, “Neccâriyye”, *DİA*.

⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, s. 100.

⁶ Eş’arî, *Makâlât*, 283; Şehristânî, *el-Milel*, I, 117

demektedir.¹ Diğer bazı konularda olduğu gibi, Neccâr'ın kesbi de cebri bir tonla anladığına değinen Watt, onun 'istitaatın ancak fillin işlendiği anda devreye girdiği' görüşünü ortaya attığını söyledikten sonra "kesb ile fiil arasında geçici ilişki mefhumunun muhtemelen Dırâr'a yabancı bir kavramsallaştırma olduğu" görüşünü ortaya atmaktadır.²

Kader konusunda Neccâriyye'nin Ehl-i Sünnet'le paralel görüşler savunduğunu görmekteyiz. Bu yüzden Watt kesb meselesi ve diğer bazı konularda Neccâr'ın görüşlerinin cebri bir ton taşıdığı kanaatindedir.³

6. Ru'yetullâh

Neccâr, Allah'ın mahiyeti konusunda Dırâr'ın fikirlerini benimser fakat onun altıncı his teorisini kabul etmez. Bunun yerine göze bilme gücünün verileceğine inanır. Ruyetullah meselesinde her ne kadar Dırâr'ın, 'Allah'ın kıyamette altıncı hisle görüleceği' şeklindeki görüşüne katılmasa da Neccâr'ın, 'gözdeki görme melekesinin kalbe aktarılması ve böylece kalbin görmesi' şeklinde formüle ettiği görüş Watt'a göre, özünde aynıdır.⁴

Eş'arî, en-Neccâr'ın, Allah'ın gözü kalbe tahvil etmesinin caiz olduğunu zannettiğini söyler ve (*ve yec'alü fi'l-'ayni kuvvetel-kalbi fe-yera'llahe sübhanehû el-insanü bi-'aynihi ey ya'lemuhû bihâ*). Neccâr "Bu yol dışında Allah'ın görülmesi caiz değildir." der.⁵

Şehristânî'ye göre Neccârîler, ru'yetullâh meselesinde, Allah'ın gözle görülmesini inkâr ederler. Onlara göre, Allah kalpteki bilme gücünü ya da melekesini göze aktarır (*yuhavvilu*) ve kul da bu bilme kuvveti sayesinde Allah'ı bilir. Neccâr'a göre *ru'yet* bu bilmeden ibarettir.⁶ Cüveynî, de Neccâr'ın "Allah'ın görülemeyeceğine, O'nun da kendisini ve başkalarını göremeyeceğine" kail olduğundan bahseder.⁷

7. Halku'l-Kur'an

Neccâr'a göre kelâmullah, "muhestir, mahlûktur."⁸ Neccârîler'in *halku'l-Kur'an* meselesinde Mu'tezile ile aynı düşündükleri ve onlara mihne

¹ Eş'arî, *Makâlât*, 566.

² Watt, *Formative Period*, s. 201.

³ Watt, *Formative Period*, s. 201.

⁴ Watt, *Formative*, s. 201.

⁵ Eş'arî, *Makâlât*, 285.

⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 117.

⁷ Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 164.

⁸ Eş'arî, *Makâlât*, 284.

olaylarında destek verdikleri, Mütevekkil döneminde başlayan karşı hareket sonucunda da Bağdat ve Irak'tan sürüldükleri bilinmektedir.¹

Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı İslam kelamının en ihtilafli konularından birisidir. Neccâr ya da Hanefiler söz konusu olduğunda ilginç olan amelde Hanefî olan bazı âlimlerin itikatta Mu'tezilî olması ve dolayısıyla Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü savunmasıdır.²

Sonuç

Neccârîlik gerek oluşum ve teşekkül sürecinde gerekse toplumsal bir hareket olarak kurumsallaşması sürecinde diğer itikadi mezheplerle sürekli iç içe olmuşlardır. Huseyn b. Muhammad en-Neccar etrafında teşekkül eden Neccariye mezhebini İslam Mezhepleri müellifleri, mezhebin omurgasını oluşturan temel görüşlerinden dolayı farklı mezhepler altında zikretmişlerdir. Öte yandan Madelung gibi Batılı araştırmacılar ise Neccâriyye'yi, özgün bir kelam mezhebi olarak görmekte-dir.

Neccâriyye mezhebi Abbasiler döneminde Re'y ve Cürcan bölgeleride etkin olmuş ve birçok konuda Mu'tezile ile ortak kanaatleri paylaşmışlardır. Genel olarak İslam Mezhepler Tarihi müellifleri Neccâriyye mezhebinin alt kolları olarak Burğûsiyye, Za'ferâniyye ve Müstedrike olmak üzere üç grubu zikrettiklerini görmekteyiz. Bu alt gruplar bazı konularda farklı görüşlere sahip olmakla beraber yine de sıfatların nefyi, ru'yetullahın inkârı ve halku'l-kur'an meselesi gibi hususlarda ortak kanaatlere sahip oldukları söylenebilir.

Ana hatlarıyla Neccarilik'i ele almaya çalıştığımız bu makalede, Neccârî düşüncenin ortaya çıkışı, bu mezhebin savunduğu temel görüşleri ve söz konusu mezhebi ele alan literatürde önümüze çıkan bazı problemleri hususları irdelemeye çalıştık. Kanaatimizce, ilk dönem mezhepler tarihi söz konusu olduğunda, 'bir kayıp halka' olarak telakki edilebilecek olan Neccariyye mezhebi ile ilgili bundan sonra yapılacak daha detaylı çalışmalar, bu mezhebin daha iyi anlaşılmasına olduğu kadar ilk dönem mezhepler tarihçiliği ile ilgili teorik tartışmalara da katkı sağlayacaktır.

¹ M. Öz, "Neccâriyye", *DİA*

² Cehmiyye kelimesi sıfatları inkar edenlerin özel ismi haline gelmiştir. İrfan, Abdülhamid, *İslamda İtikadi Mezhepler*, s. 245.

Bibliyografya

Abbâs, Ziryâb, "Burghûsiyye", *Dânişname-i Cihân-ı İslam*, Tahran 1378 / 200, III, 127-129.

Abdülhamid, İrfan, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, terc. Saim Yeprem, İstanbul 1994.

Allard, M., *Le Probleme des attributs divins dans la doctrine d'al-Ash'ari et de ses premiers grands disciples*, Beyrut 1965.

el-Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark beyne'l-fırak*

el-Cüveyni, *Kitabu'l-İrşâd*, Beyrut 1992.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'îl, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, thk. H. Ritter Wiesbaden 1980.

Gadret, Louis ve Anawati, M. M., *Introduction a la théologie musulmane*, Paris 1948.

Gimaret, D., *Théories de l'acte humain en théologie musulmane*, Paris 1980.

- *La Doctrine d'al-Ash'ari*, Paris 1990.

Gölcük, Şerafeddin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya 1988.

el-Hanefî, Ebû Muhammed Usmân b. Abdillâh Usmân, *el-Fıraqu'l-müfterika beyne ehli'z-zeyğ ve'z-zendeqa*, nşr. Yaşar kutluay 1961.

Iziutsu, Toshiko, *The Concept of Belief in Islam*,

İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, Beyrut 1986.

İnal, İbrahim Hakkı, "Husain al-Najjar" *Biographical Encyclopedia of Islamic Philosophy*, Ed. O. Leaman, London 2005: Thommes Pres.

Nyberg, H. S., "Neccar", *İA*

Kutlu, S., *Türklerin İslamlaşma SürecindeMürchie ve Tesiri*, Ankara 2000.

Matûrîdi, Ebû Mansûr, *Kitâbu't-tevhîd*, thk. F. Huleyf, Beyrut 1970

İbn Nedîm, *Fihrist*, Beyrut 1964.

Kâdî Abdülcebbâr, 'Abdullâh b. Ahmed Ebû'l-Huseyn, *Şerhu usûli'l-hamse*, Kahire 1965.

Kutlu, Sönmez, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Ankara 2003.

El-Malatî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîh ve'r-redd 'alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bida'*, Kahire 1991.

En-Neseffî, Ebû'l-Mu'în, *Tabsiratü'l-edille*, thk. Hüseyin Atay, Ankara

1993.

En-Nesefî, Ebû Mutîr Mekhûl b. Fadl, *Kitâbu'r-redd 'ale'l-bida'*, thk. Marie Bernard, *Annales Islamologiques*, 16 (1980), s. 39-126.

Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*.

er-Râzî, Muhammed b. 'Umer b. Hüseyin Fahreddîn, *İ'tikâdâtü firakı'l-İslâmiyye*, 1978.

Tritton, A.S. "Burghûthiyya", *EI* (ii)

Öz, Mustafa, "Neccâriyye", *DİA*

- "Hüseyin b. Muhammed en-Neccar", *DİA*

Watt, W. M., *Formative Period of Islamic Thought*, Oxford 1998.

- *Islamic Philosophy and Theology*, Edinburgh 1992.